

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Kapitalistički sistem

Mihail Bakunjin

Mihail Bakunjin
Kapitalistički sistem

[http://www.masa-hr.org/content/
mihail-bakunjin-kapitalisticki-sistem](http://www.masa-hr.org/content/mihail-bakunjin-kapitalisticki-sistem)

Ovaj pamflet je isječak iz «The Knouto-Germanic Empire and the Social Revolution» i uključen je u «The Complete Works of Michael Bakunin» pod naslovom «Fragment». Dijelovi teksta su originalni prijevodi na engleskom od strane G.P. Maximoff za njegovu antologiju Bakunjinovih djela, ali su dijelovi koji nedostaju prevedeni od Jeff Stein-a iz španjolske edicije, Diego Abad de Santillan, trans. (Buenos Aires 1926) vol. III, pp. 181-196.

anarhisticka-biblioteka.net

olutnog gospodara – pored svega toga, dobro je poznato da je teško da postoji industrijsko poduzeće u kome vlasnik, pritisnut na jednoj strani od dvostrukog instinkta nepopustljive požude za profitom i apsolutnom vlašću, a na drugoj strani, profitirajući od ekonomske zavisnosti radnika, ne ostavlja po strani ugovorene uvjete, a da ne iscjeđuje dodatne ustupke u svoju korist. Tada će on zahtijevati više sati rada, a to je više nego što je dogovoreno ugovorom; zatim će smanjiti nadnice pod nekim izgovorom; nametnuti će proizvodne finese, ili će se prema radnicima ponašati grubo, neuljudno i drsko.

Ali, netko može reći, u tom slučaju radnik može dati otkaz. To je lakše reći nego učiniti. Katkad radnik dobiva dio nadnice unaprijed, ili njegova žena ili dijete mogu biti bolesni, ili je možda taj rad siromašno plaćen u cijeloj određenoj industriji. Drugi poslodavci možda plaćaju čak i manje nego njegov, pa možda nakon otkaza čak neće biti ni u mogućnosti naći novi posao. A ostati bez posla znači smrt za njega i njegovu obitelj. Još više, postoji razumijevanje među svim poslodavcima i svi liče jedan na drugoga. Svi su skoro podjednako nepodnošljivi, nepravedni i grubo.

Da li je ovo kleveta? Ne, to je u prirodi stvari i u logici potreba odnosa koji postoje između poslodavaca i njihovih radnika.

Zar je neophodno ovdje ponavljati nepobitne argumente socijalizma koje do sada niti jedan buržujski ekonomista nije uspio obojiti? Što su imovina i kapital u njihovom današnjem obliku? Za kapitalistu i zemljoposjednika oni znače moć i pravo, garantirano od strane države, na život bez rada. A pošto ni imovina ni kapital ne proizvode ništa dok ih ne oplodi rad – to im znači moć i pravo življenja eksploatirajući rad nekog drugog, pravo eksploatiranja rada onih koji ne posjeduju ni imovinu ni kapital i koji su zbog toga prisiljeni prodavati svoju produktivnu snagu sretnim posjednicima kapitala i imovine.

Možete primijetiti da sam zaboravio u sve to ubrojiti i sljedeće pitanje: na koji način su imovina i kapital došli u ruke njihovih sadašnjih posjednika? To je pitanje na koje, ako ga predočimo s povijesnih, logičkih i pravnih aspekata, ne može biti odgovoreno ni na jedan drugi način osim na onaj koji bi služio kao optužba protiv sadašnjih posjednika. Zbog toga ću se ograničiti na izjavu da zemljoposjednici i kapitalisti, pošto ne žive od vlastitog produktivnog rada, već od uzimanja rente za zemlju, kuće, interesa na kapital, od špekulacije zemljom, zgradama, kapitalom, od komercijalne i industrijske eksploatacije manualnog rada radnika, svi žive na račun radnika (špekulacija i eksploatacija bez sumnje predstavljaju vrstu rada, ali ne produktivnog rada).

Znam vrlo dobro da je takav načina života visoko poštovan u svim civiliziranim zemljama, da je izričito i brižno štice od strane svih država, kao i da države, religije i svo pravo, i krivično i građansko, i sve političke vlade, monarhije i republike – sa svojim ogromnim pravnim i policijskim aparatima i njihovim stojećim armijama – nemaju drugu ulogu nego li utvrditi i zaštititi takvu praksu. Uz postojanje tako moćnih i respektabilnih autoriteta ja sebi ne mogu čak ni dozvoliti pitanje; je li taj način života legitiman sa gledišta ljudske pravde, slobode, ljudske jednakosti i bratstva? Jednostavno se pitam; jesu li, u takvim uvjetima, bratstvo i jednakost između eksploatatora i eksploatiranih mogući, jesu li pravda i sloboda mogući za eksploatirane?

Samo pretpostavimo, kao što to podržavaju buržujski ekonomisti i s njima svi odvjetnici, svi obožavaoci i vjernici sudskog prava, svi vještaci građanskog i krivičnog zakona – samo pretpostavimo da je taj ekonomski odnos između eksploatatora i eksploatiranog sasvim legitiman, da je neizbježna posljedica, proizvod vječnog, neuništivog društvenog zakona, još uvijek bi bilo istinito da eksploatacija isključuje bratstvo i jednakost. Ne treba ni spominjati da isključuje ekonomsku jednakost. Pretpostavimo da sam ja Vaš radnik i da ste Vi moj poslodavac. Ukoliko ponudim moj rad za najnižu cijenu, ukoliko pristanem da Vi živite od mog rada, to zasigurno nije zbog odanosti ili bratske ljubavi prema Vama. I ni jedan se buržujski ekonomista ne smije usuditi reći da je to zbog toga, ma koliko idilično i naivno postaje njihovo rezoniranje kada počnu govoriti o uzajamnoj naklonjenosti i uzajamnim odnosima koji bi trebali postojati među poslodavcima i zaposlenima. Ne, ja sam to učinio zbog toga što ćemo moja obitelj i ja umrijeti od gladi ukoliko ne radim za poslodavca. Prema tome ja sam prisiljen prodati Vam svoj rad po najnižoj cijeni jer sam na to prisiljen prijetnjom glađu.

Ali, govore nam ekonomisti: «zemljoposjednici, kapitalisti i poslodavci su također prisiljeni tražiti i iznajmljivati rad od radnika.» Da, to je točno, oni su prisiljeni to raditi, ali ne u istoj mjeri. Da postoji jednakost između onih koji nude svoj rad i onih koji ga iznajmljuju, između neophodnosti da netko proda svoj rad i neophodnosti njegove kupovine, ropstvo i bijeda radnika ne bi postojali. Ali onda ne bi bilo ni kapitalista, niti zemljoposjednika, niti radničke klase, niti bogatih, niti siromašnih; postojali bi samo radnici. Baš zbog toga što takva jednakost ne postoji, mi imamo i obavezni smo imati eksploatatore.

Ta jednakost ne postoji jer u modernom društvu gdje se dobra proizvode intervencijom kapitala koji plaća nadnice za rad, porast populacije premašuje porast proizvodnje, što rezultira da ponuda rada neizbježno nadmašuje potražnju i vodi u relativan pad nivoa nadnica. Ovako ustanovljena proizvodnja, monopolizirana, eksploatirana od strane buržoaskog kapitala, prisiljena je, na jednu stra-

To je njegov rad, osobne usluge, produktivne snage njegovog tijela, uma i duha koji ima i koji su neodvojivi dio njega – to je stoga on sam. Od tada pa nadalje, poslodavac će ga nadgledati, bilo direktno ili preko nadglednika; svaki dan tokom radnih sati i pod kontroliranim uvjetima, poslodavac će biti vlasnik njegovog rada i njegovih pokreta. Kada mu se kaže: „Radi to“, radnik je dužan to i učiniti, ili ukoliko mu je rečeno: „Idi tamo“, on mora ići. Zar to nije ono što se zove kmetstvo?

Karl Marx, čuveni vođa njemačkog komunizma, prikladno je opazio u svom dijelu «Kapital», da ukoliko se ugovor slobodno sklopi između trgovaca novcem – u obliku nadnice – i trgovaca vlastitog rada – to znači, između poslodavca i radnika – gdje se isti ne zaključuje na određeni i ograničeni vremenski period, već za nečiji cijeli život, to utvrđuje pravo ropstvo. Zaključen na određeni period, ostavljajući radniku pravo na otkaz poslodavcu, taj ugovor predstavlja oblik dobrovoljnog i prolaznog kmetstva. Da, prolaznog i dobrovoljnog sa pravne točke gledišta, ali nikako sa točke ekonomskih mogućnosti. Radnik uvijek ima pravo dati otkaz poslodavcu, ali ima li sredstava za to? A i ukoliko mu da otkaz, da li je to u namjeri osiguravanja slobodne egzistencije, u kojoj neće biti gospodara osim njega! Ne, on to radi u namjeri prodaje sebe, drugom poslodavcu. On je na to natjeran istom glađu koja ga je prisilila prodati se prvom poslodavcu. Prema tome, radnička sloboda, tako uzvišena kod ekonomista, pravnika i buržujskih republikanaca, samo je teoretska sloboda kojoj nedostaju sredstva za vlastitu moguću realizaciju i samim time je samo fiktivna sloboda, potpuna laž. Istina je da je cijeli život radnika jednostavno neprekidno porazno nasljedstvo raznih oblika kmetstva – dobrovoljnog sa pravne točke gledišta, ali prinudnog u ekonomskom smislu – prekinuto trenutnim međurazdobljima slobode pomiješane sa glađu; drugim riječima; ropstvo!

To ropstvo svakodnevno se manifestira na puno načina. Pored uznemirenja i ugnjetачkih uvjeta ugovora koji pretvara radnika u podređenog, pasivnog i poslušnog slugu, a poslodavca u skoro ap-

niti komfor, niti ikakvu uštedevinu vrijednu spomena, potisnuo nemilosrdnom potrebom, glađu. Radnički otpor ne može dugo trajati i na kraju će on naći stotinu radnika koje je traži, te će ti isti radnici biti prisiljeni prihvatiti uvjete koje on smatra profitabilnim. Ukoliko se dogodi da odbiju, doći će drugi koji će biti presretni prihvatiti te iste uvjete. Tako činjenice, idu svakodnevno, sa punim znanjem i pred očima svakoga.

Ukoliko, kao posljedica određenih uvjeta koji neprestano utječu na tržište, grana industrije u kojoj je kapitalista u početku planirao angažirati svoj kapital ne ponudi sve prednosti kojima se nadao, onda će on prebaciti svoj kapital drugdje; tako buržujski kapitalista nije vezan prirodom neke određene industrije, već teži investirati (kako to nazivaju ekonomisti – a mi bi rekli eksploatirati) ravnomjerno u sve moguće industrije. Pretpostavimo, konačno, da naučivši od neke industrijske nesposobnosti ili nesreće, on odluči da ne investira ni u jednu industriju; pa, onda će kupiti dionice i anuitete; i ukoliko mu se interes i dividende učine nedovoljnima, onda će se angažirati u nekom poslu, ili ćemo reći, prodati će svoj rad za jedno vrijeme, ali pod uvjetima mnogo unosnijim nego što su oni koje je on nudio svojim radnicima. Kapitalista tada dolazi na tržište u svojstvu, ukoliko ne apsolutno slobodnog činioca, barem kao bezgranično slobodniji nego li radnik. Ono što se događa na tržištu je susret između želje za dobiti i umiranja od gladi, između gospodara i roba. Pravno, oni su obojica jednaki; ali ekonomski je radnik kmet kapitaliste, čak i prije nego što se zaključi tržišna transakcija putem koje radnik prodaje na određeno vrijeme sebe i svoju slobodu. Radnik je u poziciji kmeta zbog užasne prijetnje glađu koja svakodnevno visi nad njegovom i glavama njegove obitelji i koja će ga prisiliti da prihvati bilo koje uvjete nametnute unosnim kalkulacijama kapitaliste, industrijalca, poslodavca.

A jednom kada je ugovor sklopljen, kmetstvo radnika se udvostručuje; ili preciznije rečeno, prije nego što se sklopi ugovor, potaknut glađu, on je samo potencijalni kmet; nakon što je sklopljen, on postaje pravi kmet. Jer kakvu robu on prodaje svom poslodavcu?

nu, uzajamnim nadmetanjima kapitalista koncentrirati se u rukama sve manjeg broja moćnih kapitalista, ili u rukama dioničarskih kompanija koje su, zahvaljujući ujedinjenju svojih kapitala, moćnije nego najveći izolirani kapitalista. (A i mali i srednji kapitalisti, nesposobni proizvoditi po istoj cijeni kao i veliki kapitalisti, prirodno podliježu u toj borbi na život i smrt.) S druge strane, istim nadmetanjem su sva poduzeća prisiljena prodavati svoje proizvode po najnižoj mogućoj cijeni. On (kapitalistički monopol) može postići taj dvostruki rezultat samo istiskujući stalno narastajući broj malih ili srednjih kapitalista, špekulanata, trgovaca ili industrijalaca iz svijeta eksploatatora u svijet eksploatiranog proletarijata i, u isto vrijeme, iscjedujući rastuće uštedevine od plaća spomenutog proletarijata.

Na drugoj strani, masa proletarijata, koja raste kao rezultat općeg porasta populacije (koji, kao što znamo, čak ni bijeda ne može efikasno zaustaviti), kao i kroz rastuću proletarizaciju sitne buržoazije, bivših posjednika, kapitalista, trgovaca i industrijalaca – narasta, kao što sam rekao, u puno bržem stupnju nego produktivni kapaciteti ekonomije koju eksploatira buržoaski kapital – i ta rastuća masa proletarijata je smještena u uvjetima u kojima su radnici prisiljeni na porazno nadmetanje jednog protiv drugoga.

Pošto ne posjeduju ni jedno drugo sredstvo za opstanak osim vlastitog manualnog rada, oni su natjerani, strahom da ih ne zamjeni netko drugi, prodavati ga po najnižoj cijeni. Ta tendencija kod radnika, ili prije neophodnost na koju su osuđeni vlastitom bijedom, kombinirana sa tendencijom poslodavaca da prodaju proizvode svojih radnika, i zbog toga kupe rad po najnižoj cijeni, neprestano reproducira i učvršćuje siromaštvo proletarijata. Pošto se nalazi u siromaštvu, radnik je prisiljen prodavati svoj rad nizašto, on tone u još veće siromaštvo.

Da, veću bijedu, zaista! Jer u tom robovskom radu produktivna snaga radnika biva zloupotrebljena, surovo eksploatirana, prekomjerno traćena i nedovoljno hranjena, brzo biva i potrošena. A kada je jednom potrošena, koja joj vrijednost može biti na tržištu,

kakve je vrijednosti ta jedina roba koju posjeduje i na osnovu čije svakodnevne prodaje ovisi njegovo zarađivanje za život? Nikakve! A onda? Onda radniku ne preostaje ništa osim umrijeti.

Što je u određenoj zemlji, najniža moguća nadnica? Cijena koju radnici te zemlje smatraju kao apsolutno neophodnom da bi se održali u životu. Svi se buržujski ekonomisti slažu u tome. Turgot, koji je smatrao za zgodno sebe zvati „moralni ministar” Luja XVI i koji je stvarno bio iskren čovjek, rekao je:

«Prosti radnik koji ne posjeduje ništa više od svojih ruku, nema ništa drugo za prodati osim svog rada. On ga prodaje skuplje ili jeftinije; ali ta cijena, bila visoka ili niska, ne zavisi od njega: ona zavisi od dogovora sa onim tko će platiti taj rad. Poslodavac plaća što je manje moguće; kada može birati iz velikog broja radnika, poslodavac preferira onoga tko radi jeftino. Radnici su tako prisiljeni snižavati svoje cijene u nadmetanju jednog protiv drugog. U svim vrstama posla neizbježno slijedi da je plaća radnika ograničena na onoliko koliko je potrebno za opstanak.» (Reflexions sur la formation et la distribution des richesses)

Ž. B. Sej, istinski otac buržujskih ekonomista u Francuskoj, također kaže:

«Nadnice su puno više kada postoji veća potreba za radom nego što je ponuda, a niže su, prema tome, kada je više rada ponuđeno, a manje traženo. Odnos između ponude i potražnje regulira cijenu ove robe zvane radnikov rad, kao što su regulirane sve ostale javne usluge. Kada nadnice malo porastu iznad cijene neophodne da se održe radničke obitelji, njihova se djeca umnožavaju i veća ponuda se uskoro razvija u proporciji sa većim zahtjevima. Kada je, nasuprot, potražnja za radnicima manja nego kvantitet ljudi koji nude rad, njihove zarade opadaju na cijenu neophodnu za klasu da se održi na istom broju. Obitelji opterećene djecom nestaju, od tog trenutka ponuda rada opada, a kada je manje robe ponuđeno, cijena raste... Na taj način teško je da nadnica radnika poraste ili padne ispod cijene neophodne da se održi klasa (radnici, proletarijat) u potrebnom broju.»

To je ono što prešutno kaže svaki kapitalista, svaki industrijalac, svaki vlasnik posla, svaki poslodavac koji zahtijeva radnu snagu od radnika koje unajmljuje.

Ali pošto su ponuda i potražnja izjednačeni, zašto radnici prihvaćaju uvjete ponuđene od poslodavaca? Ukoliko se kapitalista nalazi u tako velikoj potrebi zaposliti radnike koliko i stotinu radnika da ih on zaposli, zar to ne znači da su obje strane u jednakoj poziciji? Zar se ne sreću na tržištu kao dva ravnopravna trgovca – barem sa pravne točke gledišta – jedan donosi robu zvanu dnevnicica, kako bi je razmijenio za dnevni rad radnika na osnovu određenog broja sati na dan; a drugi donosi svoj rad kao svoju robu kako bi je razmijenio za nadnicu koju nudi kapitalista? Pošto je, u našoj pretpostavci, potražnja za stotinu radnika, a ponuda je isto tako stotinu osoba, to može izgledati kao da su obje strane u istoj poziciji.

Naravno da ništa od toga nije točno. Što je to što dovodi kapitalistu na tržište? To je želja za obogaćivanjem, uvećavanjem svoga kapitala, zadovoljavanjem svojih ambicija i društvene taštine, kako bi bio u mogućnosti odati se svim zamislivim zadovoljstvima. A što dovodi radnika na tržište? Glad, potreba za jelom, danas i sutra. Prema tome, dok su jednaki sa točke pravničke fikcije, kapitalista i radnik su sve samo ne jednaki sa točke gledišta ekonomske situacije, koja je prava situacija. Kapitalisti ne prijeti glad kada dolazi na tržište; on vrlo dobro zna, ukoliko danas ne nađe radnike koje traži, da će još uvijek imati hrane za poprilično dugo vremena, zahvaljujući kapitalu čiji je sretni vlasnik. Ukoliko radnici koje sretne na tržištu iznesu zahtjeve koji mu izgledaju pretjerano, daleko od toga da će ga ti zahtjevi onemogućiti da se još uvijek bogati i održava svoju privilegiranu ekonomsku poziciju, ti uvjeti radnika mogu ih dovesti u ekonomsku poziciju nešto bližu njegovoj, što će on učiniti u tom slučaju? Odbaciti će te prijedloge i čekati. Nakon svega, on nije prisiljen hitnom potrebom, već željom za poboljšanjem svoje pozicije, koja je, u uspoređenju s onom od radnika, već prilično udobna, tako da može čekati. I on će čekati, poučen poslovnim iskustvom, kako bi otpor radnika koji su, ne posjedujući ni kapital

«Gledajte djeco, imam neki kapital koji sam po sebi ne može ništa proizvesti, jer mrtva stvar ništa ne proizvodi. Bez rada nemam ništa produktivno, a trošeci kapital ostajem bez ičega. Ali, zahvaljujući društvenim i političkim institucijama koje vladaju nama i koje su u moju korist, u postojećoj ekonomiji moj kapital je također proizvođač; on mi donosi interes. Od koga taj interes mora biti uzet (a mora biti od nekoga, jer u stvarnosti on sam ne proizvodi apsolutno ništa) to se vas u potpunosti ne tiče. Za vas je dovoljno znati da on donosi interes. Sam taj interes nije dovoljan kako bi pokrio moje troškove. Jer ja nisam običan čovjek kao vi. Ja ne mogu, niti to želim biti, zadovoljan sa malo. Želim živjeti, useliti se u predivnu kuću, jesti i piti dobro, voziti se u kočiji, održati dobar izgled, ukratko, želim imati sve dobre stvari u životu. Također želim svojoj djeci dati dobro obrazovanje, učiniti ih gospodom, poslati na studije, a kasnije, kada postanu puno obrazovaniji od vas, oni će jednog dana moći upravljati vama, kao što ja to radim danas. A pošto samo obrazovanje nije dovoljno, ja im želim ostaviti veliko nasljeđe, tako da međusobnom podjelom također mogu ostati bogati.

Stoga, pored svih dobrih stvari u životu koje želim sebi priuštiti, također želim uvećati svoj kapital. Kako ću to postići? Naoružan tim kapitalom namjeravam vas iskorištavati i predlažem vam da mi to dopustite. Vi ćete raditi, a ja ću sakupljati, prisvajati i prodavati u svoju korist proizvod vašeg rada, ne dajući vam veći dio, nego onoliko koliko je apsolutno neophodno da vas danas održim na životu, tako da ćete na kraju sutrašnjeg dana još uvijek raditi za mene pod istim uvjetima; a kada budete izmoždjeni, izbaciti ću vas i zamijeniti drugima. Znajte dobro, davati ću vam što manju plaću i nametati vam tako duge radne dane, radne uvjete tako oštre, tako despotske, što je moguće gore; ne iz zla, ne zbog mržnje prema vama, niti iz namjere da vam naudim, već iz ljubavi prema bogatstvu i materijalnim dobrima; ja vas malo plaćam, vi puno radite, a ja, zarađujem.»

Nakon citiranja Turgota i Ž. B. Seja, Proudhon uzvikuje: «Cijena, kada se uspoređi sa vrijednošću (u stvarnoj socijalnoj ekonomiji) je nešto esencijalno pokretno i zbog toga esencijalno promjenljivo, i u svojim varijacijama nije regulirano ničim do konkurencijom, a konkurencija, ne zaboravimo ono u čemu se Turgot i Sej slažu, ima neophodan efekt da ne dopusti plaćama radnika ništa osim golog sprečavanja smrti od gladi i održavanje klase u potrebnom broju.»

Trenutna cijena osnovnih potrepština utvrđuje prevladavajući stalni nivo iznad koga radničke nadnice nikada ne mogu porasti za duži period, ali ispod koga često padaju, što neprestano rezultira ništavnošću, bolešću i smrću, sve dok dovoljan broj radnika ne nestane kako bi se ponovo izjednačili ponuda i potražnja rada. Ono što ekonomisti zovu izjednačena ponuda i potražnja ne predstavlja pravu jednakost između onih koji nude svoj rad na prodaju i onih koji ga iznajmljuju. Pretpostavimo da meni, industrijalcu, treba stotinu radnika i da se na tržištu pojavi točno stotinu radnika – samo jedna stotina, jer ukoliko ih dođe više, ponuda će prerasti potražnju, što će rezultirati smanjenjem nadnica. Ali pošto se samo jedna stotina pojavila i pošto je meni, industrijalcu, potreban samo taj broj – ni više niti manje – na prvi pogled bi izgledalo da je postignuta kompletna jednakost, ta ponuda i potražnja su jednake u brojevima, a isto tako bi trebale biti jednake u svakom drugom pogledu. Da li to znači da radnici mogu zahtijevati od mene nadnice i uvjete rada koji im osiguravaju istinski slobodnu, dostojanstvenu i humanu egzistenciju? Ni u kom slučaju! Ukoliko im odobrim te uvjete i te nadnice, ja, kapitalista, na taj način neću zaraditi ništa više nego oni. A onda zašto bih se mučio i propadao nudeći im profit mog kapitala? Ukoliko želim raditi kao što radnici rade, uložiti ću svoj kapital negdje drugdje, bilo gdje, gdje mogu dobiti najviši interes, i ponuditi ću svoj rad na prodaju nekom kapitalisti kao što to i moji radnici rade.

Ukoliko, profitirajući moćnom inicijativom koju mi osigurava moj kapital, upitam tih stotinu radnika da oplode taj kapital svojim radom, to nije zbog mog suosjećanja sa njihovim patnjama, niti

zbog duha pravednosti, i nikako zbog ljubavi prema čovječanstvu. Kapitalisti ni u kojem slučaju nisu filantropi. Oni bi propali ukoliko bi bili filantropi. To je zbog toga što se nadam da ću iz rada radnika izvući dovoljan profit kako bih mogao živjeti komforno, čak i bogato, dok u isto vrijeme uvećavam svoj kapital – i sve to bez mog rada. Naravno, morati ću i ja raditi, ali će moj rad biti sasvim druge vrste i ja ću biti nadoknađen u puno većem stupnju nego radnici. To neće biti produktivni, već administrativni i eksploatirajući rad.

Ali zar administrativni rad nije i produktivan rad? Bez sumnje je, jer u nedostatku dobre i inteligentne administracije manualni rad ne bi proizvodio ništa ili bi proizvodio vrlo malo i vrlo nekvalitetno. Ali s gledišta pravde i potreba same proizvodnje, uopće nije potrebno da taj rad bude u mom monopolu, niti, iznad svega, da ja budem kompenziran u višem stupnju nego što je to manualni rad. Kooperativna udruženja su već dokazala da su radnici sasvim sposobni upravljati industrijskim poduzećima, da to mogu raditi radnički predstavnici koji primaju istu plaću kao i radnici. Stoga ukoliko ja koncentriram administrativnu vlast u svojim rukama, to nije zbog toga što proizvodnja to zahtjeva, već da služi mom cilju, cilju eksploatacije. Kao apsolutni šef osoblja, ja za svoj rad dobivam deset ili dvadeset puta više nego što moji radnici dobivaju za svoj rad i to je istina usprkos činjenici da je moj rad neusporedivo bezbolniji nego njihov.

Ali kapitalista, vlasnik posla, riskira, kažu oni, dok radnik ništa ne riskira. To nije točno, jer kada gledamo s njegove strane, radnik se nalazi u nepovoljnom položaju. Vlasnik posla može loše voditi posao, on može biti uništen lošim ugovorima, ili postati žrtva komercijalne krize, ili neke nepredvidive katastrofe; jednom riječju, može propasti. To je točno. Ali je li to propadanje sa buržoaske točke gledišta znači biti sveden na istu razinu bijede, kao oni koji umiru od gladi, ili biti otjeran u redove običnih radnika? To se tako rijetko događa, možemo reći skoro pa nikada. Ipak je rijetko da kapitalista ne zadrži nešto, usprkos propasti. U današnje vrijeme svi bankroti su manje ili više varka. Ali i ukoliko apsolutno ništa nije

sačuvano, tu su uvijek obiteljske veze i društveni odnosi, koji im uz pomoć naučenih poslovnih vještina koje oni prenose na svoju djecu, dozvoljavaju da za sebe i svoju djecu zauzmu poziciju u višim rangovima posla, u upravi; kao državni funkcionari, kao izvršni organi u komercijalnim ili industrijskim poslovima, ili da završe, iako i sami zavisni, kao nadglednici prihoda koje su isplaćivali svojim ranijim radnicima.

Rizik radnika je bezgranično veći. Nakon svega, ukoliko poduzeće u kojem je zaposlen, bankrotira, on će ostati nekoliko dana, a ponekad i nekoliko nedjelja, bez posla, a to je za njega više nego propast, to je smrt jer on svaki dan jede ono što zaradi. Uštedevine radnika su dječje bajke koje su izmislili buržujski ekonomisti da uljuljkaju svoj slab osjećaj za pravdu, pokajanje slučajno probuđeno u njedrima njihove klase. Taj smiješni i omrznuti mit nikada neće ublažiti patnje radnika. On zna cijenu zadovoljavanja dnevnih potreba njegove velike obitelji. Ukoliko ima uštedevinu, on neće dopustiti da njegovo jedno dijete, od šest godina, uvene, da odraste slabo, da bude psihički i moralno ubijano u tvornicama, gdje su prisiljeni raditi noć i dan dvanaest ili četrnaest sati.

Ukoliko se nekada i dogodi da radnik malo uštedi, to brzo pojedju neizbježni periodi nezaposlenosti koji često surovo prekidaju njegov rad, kao i nepredviđene nesreće i bolesti koje zadese njegovu obitelj. Nesreće i bolesti koje mu se dogode, sav rizik poslodavca čine ništavnim u uspoređenju sa tim: jer radniku iscrpljujuća bolest može uništiti njegovu produktivnu sposobnost, njegovu radnu snagu. Iznad svega, duža bolest je najstrašniji bankrot, bankrot koji za njega i njegovu djecu znači glad i smrt.

Znam vrlo dobro da u uvjetima gdje sam ja kapitalista, gdje mi je potrebno 100 radnika kako bi mi oplodili kapital, imam sve pogodnosti na svojoj strani, a da su sve smetnje na njihovoj. Ja im predlažem ni manje ni više nego da ih eksploatiram, a ukoliko oni žele da ja budem iskren u tome i ako obećaju da će me čuvati, ja ću im reći: